

YORUMUN DİNSELLEŞMESİNDE
CEMAAT SÖYLEMİNİN ROLÜ
THE ROLE OF COMMUNITY DISCOURSE IN THE
RELIGIOUS INTERPRETATION

ALİ YILDIRIM

[Dr. Öğr. Üyesi Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.
Faculty Member, PhD., Gaziosmanpaşa University Faculty of Divinity,
Department of Philosophy and Religious Studies
oklubali@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1687-999X>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Ocak/January 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Haziran/June 2019

Yayın Tarihi / Published: 18 Haziran/June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2019 *Sayı – Issue:* 46 *Sayfa / Pages:* 59-82

Atıf/Cite as: Yıldırım, Ali. "Yorumun Dinselleşmesinde Cemaat Söyleminin Rolü-The Role of Community Discourse in the Religious Interpretation". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 46 (Haziran-June 2019): 59-82. <https://doi.org/10.17120/omuifd.515183>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Yorumun Dinselleşmesinde Cemaat Söyleminin Rolü

Öz: Geleneksel dini söylemin referansını oluşturan kaynaklar büyük ölçüde kutsal metinler ve peygamber sözleridir. Bununla birlikte bu söylem, içinde yaşadığı toplumun düşünce dünyasının ve yaşam biçiminin baskısı altında kalmaktadır. Bu anlamda dinin asli referanslarının sahip olduğu söylem tarzı ile toplumun kullandığı dil ve geliştirdiği söylem tarzının karşılıklı olarak bir şekillendirme sürecine katkı sağladığından söz etmek mümkündür. Son dönem cemaat olgularının dini algılayış ve yorum biçimleri, bünyesinde barındırdıkları kitle ve siyasi duruşları, bu yapıların kendilerine has bir dini söylem geliştirmelerine zemin hazırlamaktadır. Bu söylem tarzı, bu yapıların genel karakteristiği gereği grup üyeleri üzerinde etkin ve bağlayıcı bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla Tanrı'nın, peygamberi aracılığıyla ilettiği vahiy, dini grupların söylem tarzları ile yorumlandıktan sonra dindara ulaşmaktadır. Bu çalışmada bu söylem tarzları tahlil edilmekte, ortaya çıkardığı dini anlayış ve yaşam biçimleri bir problem olarak değerlendirilerek çözüm yolları irdelenmektedir.

60

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Dini Söylem, Anlam, Yorum, Cemaat.



The Role of Community Discourse in the Religious Interpretation

Abstract: The sources that make reference to traditional religious discourse are largely sacred texts and prophetic words. However, this discourse is under the pressure of the world of thought and the way of life of the society in which it lives. In this sense, it can be said that the language of the religion and the language used by the society and the style of the discourse developed by the society contribute mutually to the process shaped. The forms of religion perception and interpretation of the late congregational events, the mass and political stances they have in their place, lay the groundwork for their development of a unique religious discourse. This style of discourse plays a binding and effective role on the members of the group, due to the general character of the communities. Therefore, the revelation that God conveys through the prophet reaches to the religious person after interpretation by the modes of discourse of religious

groups. In this study, these modes of discourse are being analyzed, the religious understanding and lifestyle that they reveal are considered as the problem and the solutions are examined.

Keywords: Religious Discourse, Meaning, Comment, Community.



Giriş

Düşünce, mensubu olunan geleneğin bir ürünü olarak doğar, gelişir ve biçim kazanır. Mensubu olunan geleneği geniş anlamda birtakım kültür-
lere bağlı kavramlarla ifade edebiliyorsak da burada daha çok dar anlamda kültürü de en fazla etki altına alan dini gelenek kastedilmektedir. Ayrıca mensubu olunan dinden kastedilenin semavi dinler ve bu dinin de İslam dini olduğu ifade edilmelidir. İslam dini, Hindistan'dan Endülüs'e kadar uzanan geniş bir sahada hâkimiyet kurmuş, büyük ve köklü medeniyetlerin kurulduğu, çeşitli kültür, inanç ve felsefe akımlarının bulunduğu bu büyük coğrafyada büyük toplulukların mensubiyetine ev sahipliği yapmıştır. İslam'ı kabul eden kavimler, kabileler, aşiretler, halklar ve toplumlar Müslüman olmadan evvelki inançlarını, dinleriyle bağlantılı âdet, anane ve örflerini Müslüman olduktan sonra da kısmen devam ettirmişlerdir.¹ Ancak belli bir dine mensup olmak onun emir ve yasakları ile muhatap olmayı, hayatında belli bir yaşam tarzını takip etmeyi ve birtakım hedefler doğrultusunda yaşamayı beraberinde getirmektedir. Tüm bu etkenlerin birbiriyle uyumlu bir süreç halinde gerçekleşmesi ise o dinin, mensuplarından talep ettiği görevlerin yerine getirilmesini gerektirmektedir. Bu konu, insan hayatının sürmesi için gerekli ödevlerin yerine getirilmesi gibi bağlayıcı, zorlayıcı ya da hemen akabinde ceza veya ödül gerektiren bir konu olmaktan çok bir tercih ve hatta adanmışlık konusu olarak değerlendirilebilir. Zira dini temayüller her ne kadar toplumun yönlendirmesi ve alışıl gelmiş ritüellerin baskılarıyla şekilleniyor olsa da burada ortaya konan eylemin içselleşme boyutu daha çok her insanın kendisi tarafından bireysel olarak belirlenmektedir.

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 49.

Bir tarafta müntesiplerinden birtakım ödevler bekleyen bir dinden söz ederken diğer tarafta hayata dair tüm tercihlerini kendisi belirlemeyi arzu eden insan çıkmazı, yukarıda bahsedilen, bir dine mensup olma kararıyla önemli oranda aşılmış olmak durumundadır. Dindar insan, hayata dair tercihlerini genellikle mensubu olduğu dinin sınırları içerisinde ortaya koymaya karar vermiştir. Bu durumu dindarlık kavramıyla özetle ifade etmek her ne kadar dile kolay olsa da hayatın bin bir veçhesi, insanı, ömür boyunca bir istikamette ilerleme (herhangi bir dine bağlı olarak yaşama) konusunda oldukça baskı altında tutuyor görünmektedir. Bu durum her iki şekilde de anlaşılacakla hata edilmiş olmaz. Zira hayat, insanı bir taraftan belli bir dine bağlı olmaya zorlarken diğer taraftan belli bir dine bağlı olarak yaşamayı zorlaştırmaktadır. O halde burada tartışmanın sınırlarını daraltmak bakımından ele alacağımız konunun, dinin kendisinden çok dindarlık ile ilgili olacağını söyleyebiliriz.

62

OMÜİFD

Dindarlığı, bir bakıma kısaca dini bir yorumlama tarzı olarak ifade edebiliriz. Paden'in ifadesiyle "Bir şeyin ne olduğunu bize anlatan, bilgiden daha çok yorumun kendisidir."² Buna göre dine dair bakış açıları çoğaldıkça, sorun herkesin katıldığı ilkesiz bir tartışmaya dönmekte, sonunda, ortaya konan açıklamalar karşılıklı yalanlama ve hor görme zemininde karşı karşıya gelmektedir. Aslında her bakış açısı, konunun sadece kendi perspektifine uyan özelliklerini kabul ederek diğer tüm bakış açıları onun için karanlık, önemsiz ve işlevsiz olarak kabul edilir. Dolayısıyla gözlem noktaları, sabit, tekil ve savunmacı olur. Yaklaşımlar arasındaki etkileşim yoksunluğu sosyo-linguistik bir kast sisteminin oluşmasına zemin hazırlayarak, yorumun daha çok konumlandırmalar ve ilgi alanlarıyla ilgili olduğunu düşündürür.³ İnsan doğasının bir özelliği olarak çevresini ve kendisine olan etkilerini anlama ve yorumlama kabiliyeti onun dine de aynı tepkiyi vermesine neden olmaktadır. Ancak doğaüstü bir etken olarak dinin ya da kutsalın yorumu bazen onu belli bir fikri

² William E. Paden, *Kutsalın Yorumu*, trc. Abdurrahman Kurt (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2008), 12.

³ Paden, *Kutsalın Yorumu*, 12, 13.

düzlemde yalnızlaştırabildiği gibi bazen de toplumsal bir varlık haline getirmede ona yardım eder. Dine dair ağırlıklı kolektif yorumlar, belli dindar yapıların şekillenmesine ve aslında fenomen haline gelen bu yapıların zamanla bir çekim merkezi oluşturarak diğerleri için hazır kalıplar olarak belirmesine yol açar. Ortaya konan yorum ona, asıl dini otoritenin temsil kabiliyetini kullanma gücünü verebilir. Böylelikle dindarlık, daha fenomenolojik bir yapı ile tanımlanma imkânı bulur. Şimdi yorumun ortaya koyduğu bu riskler altında dindarlığa dair tanımlarımızı yeniden gözden geçirmek gerekir.

Dindarlığı insan hayatının hangi noktasına yerleştirmek gerek? Dindarlık, düşünce dünyamızın sadece bir ara aklına takılıp da hakkında kafa yordığı bir fikir yumağı mıdır? Ortadoğu'nun ya da Uzakdoğu'nun metafizik âlemlerle irtibat kurmak için keşfettiği gizemli bir dünya mıdır? Yoksa Batının, kendisiyle iyi ilişkiler kurmak konusunda bir türlü başarılı olamadığı bir yaşam tarzı mıdır? Anlaşılan o ki dindarlık, din ile ne tür bir ilişki kurulduysa o çerçevede şekil kazanan, bu zihin dünyasıyla yorumlanan ve bu şekilde tanımlanan bir şeydir. Sözelimi sosyolojik bir çerçevede yorumlandığında Tanrılar kendi doğa ve nüfuz alanlarını kültürden alırlar. Hayat ne üzere inşa edilmişse orası kutsalın yansıtıldığı yer olur⁴. Dindarlık bir etkinlik bir davranış türü ise dini yorum, o etkinliğin bir biçimidir ve dini yorumun kendi kutsal versiyonunu mutlakaştırması gibi birçok işlevi vardır.⁵ O halde dindarlığın bu canlı karakteri insanın ve toplumların onu kendi yaşamlarında bir şekilde değerlendirmeye imkânı sunmaktadır. Belli bir dine bağlanmayı taahhüt eden insan veya toplum, gerek bireysel eğilimleri, idealleri, beklentileri, ihtirasları, zaafı nedeniyle gerek toplumsal şartlar ve kültürel yatkınlıklar ve alışkanlıklar nedeniyle her ne kadar semavi kaynaklı da olsa din üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmaktadır. Bu duruma hayatın bitmek bilmeyen ihtiyaçları da eklendiğinde, hayat rehberi olarak yalnızca dini referans alan insan için, dini kaynakların genişletilmesine ve hatta yeri gel-

⁴ Paden, *Kutsalın Yorumu*, 51.

⁵ Paden, *Kutsalın Yorumu*, 120.

dikçe yorumlanarak ihtiyaçlara cevap verecek duruma getirilmesi zarur e-
 ti doğmaktadır. Dinin kurumsallaşmasını da ifade eden bu durum bürok-
 ratik ve hiyerarşik kategorilerin meşrulaştırılmasına da zemin hazırlar.
 Bu nedenledir ki hemen bütün dinlerde itikâdî ve ameli anlamda birbir i-
 ne benzer veya farklı birçok mezhep, tarikat, cemaat ya da dini grup diye
 ifade edilen yapılar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte temel kurumsal
 değerlere yönelik tatminsizlikten teşekkül eden dini hareketler de vardır.
 Bu durum çoğunlukla karizmatik liderlik tarafından esinlenen yeni top-
 lulukların ayrı bir oluşumuna neden olur. Dini grup veya yeni dini olu-
 şumlar, hayatın belirgin tarzda altüst olduğu durumlarda (köyden kente
 göç gibi sosyal hareketlerde ya da 28 Şubat süreci gibi siyasi/dini travm a-
 larda) yeni sosyal bağlara duyulan ihtiyacın karşılığı olarak veya hâkim
 ideolojilere ya da sosyal değerlere yönelik doğrudan entelektüel muhale-
 fet nedeniyle ortaya çıkarlar.⁶ Yeni dini yapılar kendi kültürel ihtiyaçları-
 nı aynen yansıtabilecek semboller ve törenleri tekrar ürettiklerinden dolayı
 çoğu kez kaynaştırıcı bir cazibeye sahiptirler. Onlar, çağdaş bir toplumun
 özellikleri ve tarzlarıyla dini ideal bir şekilde bir araya getiren bir dünya
 yaratırlar. O halde dini düşüncenin gelişiminin, insanın bireysel ve top-
 lumsal hayattan bağımsız olamayacağı, dinin insan yaşamında meydana
 getirdiği değişiklikler kadar insanın ve toplumun da din üzerinde birt a-
 kım etkiler meydana getirmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Diğer taraftan
 aynı dine veya mezhebe mensup insanların dini düşünce ve tutumlarının
 farklı olması, bir kısmıyla kişilik özellikleri, başka bir kısmıyla zihniyetler
 ile de alakalıdır. Örneğin uyumluluk, sorumluluk, duygusallık vb. farklı
 kişilik özelliklerinden bazıları kimi mezhep ve dini gruplarda daha fazla,
 kimisinde ise daha az kendisini gösterecektir.⁷

Subaşı, “dinsel bir atıf zinciri ya da aynı bağlamda işleyen aidiyet
 mekanizmaları, toplum söz konusu olduğunda kendine özgü yeni birt a-
 kım toplumsallık biçimleri üretir” diyor ve bunu “dini toplumsallık”

⁶ Paden, *Kutsalın Yorumu*, 57, 58.

⁷ Mehmet Ali Büyükkara, “Dini Gruplaşmanın Doğası: Kişilikler, Zihniyetler, Cemaatler, Mezhepler”, *İlahiyat Akademi Dergisi* 5 (2017), 39, 40.

kavramıyla ifade ediyor. Ona göre bu bağlamda modernleşme süreçlerinin ortaya çıkardığı kayıplarla birlikte kimlik ve cemaat gerilimleri de aslında aynı toplumsal yapıları hatırlatmaktadır. Bununla birlikte dini toplumsallıklar dinle toplum arasındaki görünürlük, kendini ifade etme ve bir prototip oluşturma potansiyeline bağlı olarak bir farklılık yaratmaktadır.⁸

Dini düşüncenin temel referansı olarak ele alabileceğimiz Tanrı inancı, insan hayatının baskıları altında yaşayan dinin en güçlü otoritesi olarak karşımızda durmakta iken, otoritenin, düşünceye referans olabilecek başka kaynaklara yönelmesiyle insan üzerindeki etkinliğini kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Aşağıda dini otoritenin değişmesine yol açan etkenlerin, hangi yöntemlerle dini düşünceye şekil ve yön verdiğine dair örneklerle yer vererek, bu yer değiştirme durumunun insanın dini düşüncesinde dolayısıyla dindarlık eğilimlerinde ne tür sonuçlar ortaya çıkardığına değinmeye çalışacağız. Burada bahsedilen “dindarlık” kavramının Köse’nin ifadesiyle dini öğretinin dışında halkın kendi üretiminin söz konusu olduğu “popüler dindarlıkla”⁹ ilişkili olduğu da kısmen söylenebilir. Kısmen söylenebilir zira Köse, dindarlığın bu formunu genel olarak kitâbî dinden ziyade kültürel şartlar ve hayat biçiminin belirlediğine işaret ederek bir bakıma yorumun referansını genel toplumsal eğilimlere bağlamaktadır. Dolayısıyla burada ortaya çıkan dindarlık eğilimi, bir taraftan genel toplumsal kabulün kontrolünde olan ancak daha spontane bir yapıyı ifade etmektedir. Ancak bizim dile getirmek istediğimiz konu, daha çok bu benzer formun referansının, daha bireysel kabullerin kontrolünde ve kasıtlı bir şekilde belirli kimseler eliyle oluşturulduğunu iddia etmektedir. Belirli kimseler ifadesine karşılık olarak her bir grubun dini lideri için farklı isimler kullandığı da bilinen bir

⁸ Necdet Subaşı, “Türkiye’de Din, Dini Toplumsallıklar ve Din Sosyolojisi”, *Sosyoloji Konferansları* 52 (2015-2), 392.

⁹ Ali Köse, “XXI. Yüzyıl Türkiye’sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2015), 8.

gerçektir. Bu bakımdan sıklıkla dini lider tabirine başvurmak durumunda kaldık.

Yine burada farklı ve bazen de yanlış dini yorumlara zemin hazırlayan bu problemli sistematığın ıslahına yardımcı olabilecek önerilere değineceğiz. Bu noktada konunun sınırlarına işaret etmeye yardımcı olması bakımından birkaç noktaya daha dikkat çekmek faydalı olacaktır. İslam'da dini düşüncenin teşekkülünde yukarıda bahsettiğimiz kişisel ve sosyal etkenlerden belki de ve muhakkak daha etkili olan İslam filozofları ve düşünürlerinin fikir ve çalışmalarını göz ardı ettiğimiz düşünülmemelidir. Örnek olarak, Kindî'den Râzî'ye, Fârâbî'den Gazzâlî'ye İkbâl'den Akîfe birçok İslam filozof ve düşünürünün İslam'da dini düşüncenin oluşmasında ve gelişmesinde önemli katkıları olmuş, bazen de ortaya çıkan farklı fikir akımları ile mücadelede etkin roller üstlenmişlerdir. Ancak çalışmada daha çok son dönem cemaat olgularını konu edindiğimizi ve bu nedenle de bu yapıları irdelenmenin, felsefi bir içerik ve üslupla ele almaktan ziyade birtakım psikolojik ve sosyolojik tahlil ve tenkite daha müsait olduğu kanaatindeyiz. Diğer taraftan burada dikkat çekilen hususların birçok toplumsal olguya tesir edebilecek hususları içeren "Dindarlığı Etkileyen Bağımsız Değişkenlerden"¹⁰ farklı bir bakış açısıyla ele alındığını söyleyebiliriz. Bu anlamda değişkenlerin daha bireysel ve dar alanda cereyan eden etkinliği göz önüne alınacaktır. Dini grupların kullandıkları teolojik argümanlar üzerinden benzer bir eleştirel çalışmanın¹¹ burada elde edilen sonuçlarla örtüştüğünü de ifade edebiliriz.

Yapılan değerlendirmenin bilhassa Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre gibi mutasavvıfları ya da tasavvufun asli unsurlarını eleştirmek ile herhangi bir ilgisinin bulunmadığını da belirtmek gerek. Yo-

¹⁰ Zeki Arslantürk, "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri (İstanbul-Üsküdar, 25-26 Aralık 2004)*, ed. Hayati Hökelekli (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 239-257; Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009):1-26.

¹¹ Faruk Sancar, "Dini Cemaatlerin Üye Kazanma Stratejileri Beyin Yıkama Olarak Değerlendirilebilir mi? Kullandıkları Teolojik Argümanlar Üzerinden Eleştirel Bir Okuma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/42, (2016): 1915-1927.

rumun dinselleşmesinde etkisini değerlendirdiğimiz cemaat söylemi, ağırlıklı olarak son yarım yüzyılda bir yayılma alanı bularak, dernek ve vakıflar kurmak suretiyle kurumsallaşan cemaat yapılarının ve bir ölçüde radikal söylemler geliştiren illegal dini yapıların söylemi ile de ilgilidir. Bahse konu dönemlerde siyasi konumlanmalar, eğitim faaliyetlerine yönelik çalışmalar ve medya yüzü haline gelme gibi farklı durumların, bahse konu grupların söylemlerini belirlediğini de bu noktada ifade edebiliriz. Bu nedenle anılan grupların, Nakşibendi, Kadiri ya da Mevlevi gibi köklü tarikat yapılarından farklı olmakla birlikte bu yapılara mensubiyet iddia eden oluşumlar olduğu da ifade edilmelidir. Aynı şekilde ister klasik tarikat yapılanmalarında ister modern dini gruplarda kurumsallaşan her dini yapının benzer savrulmalara açık olduğu görmezden gelinemez.

1. Dini Düşünceyi Baskı Altına Alan Etkenler

(1) Geçmişten günümüze dini düşüncenin gelişiminde ve dini hayatın ifasında, toplumda ortaya çıkan mezhep, tarikat, dini grup ve cemaatlerin etkileri olmuştur. Bu yapıların ortaya çıkış nedenleri onların mahiyetine dair ipuçları da vermektedir. Zira hemen her oluşumda bir yorumcu ve onun din yorumunun ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Tüm yapılar için aynı derecelerde belirmese de yorumcunun dini bilgisi, kullandığı dil ve dindar yaşam tarzı, kendisini onaylayanlar, etrafında toplananlar, taki pçiler ve bağlılarınca zamanla vazgeçilmez örneklikler halinde kabul görmektedir. Zira dini bir tercih söz konusu olduğunda, gözü kapalı bir dini gruba dâhil olma, tarikata girme ya da körü körüne bağlanma esas itibarıyla söz konusu değildir. Bunu talep eden kişi, dini bilgisini aldığı, meclisine devam ettiği ve bağlandığı hocasını daha evvel araştırır, inceler, sorar-soruşturur, ona göre kararını verir.¹² Dindar birey için kapalı ve gizemli olan dini literatür, lider dini şahsiyet sayesinde açıklık kazanır, toplumu tanıyan ve onların ihtiyaç, beklenti ve arzuları ile örtüşen örneklerle somutlaşır, bağlıları için bir ümit, heyecan ve iştihak oluşturur. Ayrıca yine Köse'nin bahsettiği modern insanın hissetmiş olduğu "sınırlan-

¹² Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, 63.

dırılma ihtiyacı"¹³ bu tür bir literatürü daha cazip hale getirmektedir. Böylelikle dindar bir yaşam sürme niyeti taşıyan insanın düşünce dünyası için dinin otoriter metafizik, aşkın ve gizemli dünyası, gözleri önüne serilmiş elle tutulur, somut gerçekliklere dönüşme imkânı bulmaktadır. Dolayısıyla dini düşünceyi baskı altına alan etkenlerden ilki, dindar bir yaşam sürme niyetinde olan insanın, aşkın ve kendisine uzak olan ile irtibat kurma arzusudur. İnsan için masum bir talep olarak belirse de derhal bir cevap bulma beklentisi muhtemeldir ki onu hemcinsiyle karşı karşıya getirmektedir. Bu noktada ortaya çıkan yorumcu bu ihtiyaca cevap veren bir karakter olarak tasavvur edilmekte bu durumla birlikte, dinin asli referans noktası olan Tanrı ve peygamber imajı, tali kaynaklara yönelmiş olmaktadır. Asli referansları ile sarsılmaz olan dini literatür tahrif olma konusunda son derece savunmasız ve zayıf bir noktaya sürüklenmektedir.

68

OMÜİFD

(2) Modern insanın temel problemi, modernizmin ürünü olan yaşam biçiminin onu esir almasıdır.¹⁴ Bir taraftan modernizm, seküler bir toplum hayatını dayatmakta¹⁵ diğer taraftan yaşam mücadelesi, iâşe temini, mal-mülk edinme arzusu, nesil çoğaltma, hayatın zevklerinden tat alma vb. iş ve eylemler, dindar yaşam sürme arzusunda olan insan için birtakım emirlerin, yasakların, kısıtlama ve ölçülerin de göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Dinin insanları helal olanlarla rızıklandırması, haramlardan men etmesi ve şüphelilerden sakındırması söz konusu iken, bahse konu yapıların lider şahsiyetleri, değişen hayat şartlarını ve insanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak birçok fetva, yol ve yöntemlerle bağlılarına çözümler üretebilmektedirler. İşte dindar bir hayat sürmek isteyen insan için, bu tür oluşumların ortaya koyduğu çözüm odaklı yaklaşımlar, sorgulanmaksızın hayata geçirilme konusunda dindarlık eğilimlerini kolayca etkisi altına alabilmektedir. Zira liderin ortaya koyduğu çözümlerin hatalı olma ihtimallerinin dahi olmadığına

¹³ Köse, "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış", 21.

¹⁴ Köse, *Milenyum Tarikatları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 13.

¹⁵ Arslantürk, "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri", 255.

inanılabilmektedir. Bu nedenle inanan, belki farkında olmadan lider şahsiyeti hatasız, günahsız, şaşmaz ve yanılmaz bir şahsiyet olarak konumlandırabilmekte, “Allah dostu”, “mürşid-i kâmil” gibi sıfatlarla bir bakıma kendi bulunduğu noktayı da doğru yer olarak teyit etmektedir. Bu durumun ortaya çıkarabileceği riskin yukarıda ifade edilen tanrı imajının, bu kez de “yanılmaz dini lider” ile konumlandırılması ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

(3) Dini düşünceyi etkisi altına alan bir başka etkenin de bireyselden çok toplumsal olarak değerlendirmeye tabi tutulan dindarlık vasfının, insan düşüncesini toplumla birlikte hareket etme ve toplumun beklentilerini dikkate alma eğilimi olduğu görülmektedir. Lider şahsiyetin söylemi ile güçlenen yeni dini yorum, grubun söylemi haline dönüşmekte ve bağlular aynı söylemi kullanma konusunda baskı altında kalmaktadır. Nihayetinde bağlamı, kurumların linguistik gelenek ve tarzları olan bir din yorumcusu sadece bir kurumu ya da düşünce okulunu temsil eder. Burada ortaya konan yorum tipik olarak bir eğitim meselesi hatta resmi otoritenin koruyucu bir siperidir. Neyin dini olduğunu yorumlama tarihsel olarak ekseriya resmi organlara havale edilir. Ancak kurumsal olmayan duruşlardan gelen yorumlama çoğunlukla biyografik bağlamları devreye sokar. Bu noktada yorumcu, dini olguları çok farklı amaç ve stiller ile ilişkilendirebilir. Yorumcunun farklı niyetleri farklı anlam bağlamları üretir.¹⁶

Bu durum dindar eğilimli insan için hazır bir üslubu taklit etmek bakımından bir avantaj gibi görünse de tahkik-i iman diye de ifade edebileceğimiz dini düşüncenin geliştirilmesinin ve yeri geldiğinde eleştirel herhangi bir yaklaşım ortaya konmasının önünü kapatmaktadır. Hatırlayalım ki Hz. Peygamber herhangi bir konuda bir bilgi aktarırken sahabeden birileri dilediğinde çıkıp itiraz edebiliyor veya açıklama isteyebiliyordu.¹⁷ Ancak bahse konu yapılarla birlikte ortaya konan üslupta liderin

¹⁶ Paden, *Kutsalın Yorumu*, 155, 156.

¹⁷ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 121-143. “Hz. Peygamber için risale’ın ilk yıllarında ashabı üzerindeki mane’î otoritesi hari-

sorgulanamazlığı, grup üyelerinin de katkılarıyla zirveye çıkarılması nedeniyle, faraza itiraz hakkını kullanmak isteyecek dindar insan, lider şahsiyetin etrafındaki çemberi öncelikle aşmak durumundadır. Kısaca grup tarafından dışlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Grup tarafından dışlanma konusunun grup üyeleri tarafından adeta dinden çıkma meselesine dönüştürülebilmesi de olayın bir başka veçhesidir. “On katlı bir binadan düşenin parçasının bulunması ancak şeyhin gözünden düşenin parçasının dahi bulunmaması”, “şeyhin gönlünün kırılması”, “şeyhin gücendirilmesi” gibi söylemlerin grup içerisindeki dindarlık tutumlarının sınırlarının belirlenmesinde önemli ölçütler olduğu görülmektedir. Grup liderinin dolayısıyla benimsenen grubun dini veya dini olmayan belirlenmiş herhangi bir faaliyetin/görevin ifa edilmemesi gruptan soğuma ve uzaklaşma hatta grubu eleştirmeye yol açabileceği için bu görevlerin ifasında azami dikkat talep edilmektedir. Bu durum insanın, dindarlık eğilimlerini, büyük ölçüde dışa vuran yönleriyle gerçekleştirmeye sevk etmektedir. Başlangıçta hissettiği dindarlaşma eğilimi zamanla gruptan kopma korkusuyla devam ettirilen bir duyguya dönüşebilmektedir. Bu baskının dini düşünceyi dolayısıyla dindarlık eğilimini en fazla etki altına alan konulardan biri olduğu görülmektedir.

70

OMÜİFD

(4) Günümüzde sayıları oldukça fazla olan dini grupların kendi faaliyetlerinin, herhangi bir gruba dâhil olmayan ya da farklı gruplara

cinde herhangi bir o to riteden bahsedilemez... Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde Resul'e itaat edenin Allah'a itaat etmiş olacağı vurgulanmış, Allah'ın sevgisine nail olabilmek için bu şart Sahabe tarafından yerine getirilmiştir...Hz. Peygamber de bazen eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerdeki maksat, içtihadın caiz olduğu yerlerde O'nun görüşünü almak ya da bir durumu O'na hatırlatıp niye böyle olduğunu öğrenmeye çalışmaktır...Sahabe, Hz. Peygamber'in birtakım tasarruflarına karşı çıkabiliyordu. Hz. Peygamber'in verdiği kararlar bazen vahiyle destekleniyor, bazen de Hz. Ömer misalinde olduğu gibi Hz. Peygamber ayetlerde eleştiriliyordu...Allah ve Resulüne uymakla emrolunan müminlerin, bilhassa dünyevi konularda O'nun bu tavsiyelerine uymadıkları da olmuştu. Bunların bir kısmı zahiren muhalefet gibi görünse de neticede kabul görmüş olumlu davranışlardır. Her ne kadar itaat yoksa da 'emir' ve 'nehiy' formlarında olmasına rağmen bağlayıcılığı olmayan, itaatsizlik ve isyan sayılamayacak davranışlardan ibarettir. Hz. Peygamber'in, Ebû Zerr Müslüman olduğunda kimseye söylememesini istediğinde O'nun bunu dinlemeyip Kâbe'de Kureyşlilerin ortasında Müslüman olduğunu açıklaması bu duruma örnektir...”

müntesip olan dindarlaşıma eğilimli insanlar üzerinde bir tür baskı oluşturduğu söylenebilir. Kendi dini söylemini, karakterini ve sistematığını oluşturmuş gruplar, öncelikle varlıklarını sürdürebilmek için toplumun tamamı tarafından kabul gören en genel dini uygulamaları rutin olarak belirli etkinlikler silsilesi şeklinde ifa etmektedirler. Kutsal gün ve gecelerde bir araya gelinerek icra edilen ayinler grup içerisindeki birlik ve bütünlüğü kuvvetlendirmekte ve gruba olan aidiyeti göstermesi bakımından son derece önemli faaliyetler olarak icra edilmektedir. Belki başlangıçta grup liderinin manevi mertebelerinin yalnız kendisine has olarak gördüğü birçok faaliyetin grubun tamamında icra edilmesi gereken bir faaliyet olarak addedilmesi ya da onu benimseme ve ona benzeme niyetiyle ortaya koyulan birçok eylemin, aslında tarikatlarda bulunmayan yeni bir tip dindarlığın doğmasına sebep olmaktadır. Zira muhtemelen farkına varmaksızın ilahlaştırılan ya da peygamber konumuna getirilen dini liderin tavsiye ettiği duaların, tespihlerin ya da bazı eserlerin okunup takip edilmesi gibi ritüellerin dini sâikle ve ibadet maksadıyla icra edilmesi gibi eylemler ortaya konabilmektedir. Bu noktada yapılan yönlendirme faaliyeti, dindar için bir anlamda ihtiyaç olan dini bilgi edinme arzusunun içeriğinin belirlenmiş kaynaklarla beslenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla belirli kaynaklarla beslenen dindar bireyin dini düşüncesi kolaylıkla kontrol altına alınabilmektedir. Bu yapılarda asli referans olan Kitap ve Sünnet elbette saf dışı bırakılmamakta ancak pratikte referans alınan kaynakların grup tarafından üretilen kaynaklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, dini emirlerin anlaşılabilirliğinin sağlanması ve güncellenme ihtiyaçları ile ilgisi göz önüne alındığında normal karşılanması gerekebilir. Ancak risk, ortaya konan fikirlerin zamanla dinin yerini alıyor olması kendisinin de güncellenmemesi ile ilgilidir. Bu bakımdan birçok dini grubun ya “asr-ı saadet” kavramı üzerinden oluşturduğu bağnaz uygulamalar ya da modernize olmak adına dini tahrip eden ya da dinden tamamen kopan sapkın uygulamalar ortaya koydukları herkesin malumudur.

(5) Dindar eğilimli bireyin birtakım gerekçelerle dini gruplara yaklaşmaya, onlara dâhil olmaya ve onlarla birlikte hareket etmeye olan eği-

limi, diğer taraftan dini düşüncenin asli referanslarından büyük ödünler vermesinin yolunu açabilmektedir. Burada bireyin başlangıçta arzuladığı şeyden geriye ne kaldığını sorgulamak önemlidir. Talep edilen şey eğer dar alanda belli bir tip sosyalleşme ile ilgili ise bunun içeriğini doldurmak bakımından bu grupların söylem ve ritüelleri bu talebe cevap verir nitelikte görünmektedir. Kaldı ki bu sosyalleşme tarzının da kendi içerisinde birtakım sorunları vardır. Zira bir dini grubun kendi içerisinde homojen olan yapısı diğer dini gruplar ve toplumun diğer kesimleri ile irtibatı, iletişimi, diyalogu hatta alışverişi dahi uygun görmeyerek içine kapalı bir sosyalleşme modeli ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, talep edilen şey dindarlıkla ilgili bir konu ise bu grupların geliştirdiği dindarlık modellerinin vahiy ve sünnet çizgisinden kopma noktasına gelen durumları hiç de başlangıçta arzu edilen ihtiyaca cevap verebilecek düzeyde görünmemektedir.

72

OMÜİFD

Köklü tarikat yapıları “Ne olursan ol yine gel!” düsturunu benimserken, bahse konu dini grupların kapalı cemaat yapıları kendinden olmayanı, dindışı, yoldan çıkmış ve hatta küfür içinde addetmekte, kendi içerisinde yükselen sınırların oluşmasına neden olmakta, ne içeride olanın ne de dışarıda olanın bu sınırları esnetmesine ya da aşmasına müsaade etmemektedir. Örnek olarak grup üyeleri kendi söylemlerini tek doğru söylem, kendi ibadetlerini tek doğru ibadet, kendi yaşam biçimlerini tek doğru yaşam biçimi olarak benimsemekte, diğer grupları tekfir etmek suretiyle kendi konumunu sağlama almaya çalışmaktadır. Aynı şekilde farklı grupların liderleri hakkında ortaya atılan itibarsızlaştırıcı söylemler bu durumu korumaya yardımcı olabilmektedir. Bu tür gruplar, bir taraftan Hz. Peygamberin bir hadisinden¹⁸ de referans alarak, özellikle gruba dâhil olduktan sonra kendi çabasıyla “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.” söylemiyle herhangi bir gruba dâhil olmanın elzem olduğuna dikkat çekerken, diğer taraftan belli bir gruba girdikten sonra o grubun kıymetini bilmeyerek! ve o gruptan ayrılmanın vahameti üzerinde durarak, dini

¹⁸ “Ümmetimin 73 fırka ya ayrılacaktır, bunlardan yetmiş ikisi cehennemde biri cennette olacaktır.” Ebu Dâvud, Sünen 1.

düşünceyi sürekli bir baskı altında tutmakta ve tüm bu boyutların sorgulanmasının da önünü kapatıcı tedbirler almaktadır.

(6) Bu bölümün son örneği olarak dini grupları ayakta tutan önemli alanlardan birinin de ekonomik faaliyetleri olduğunu ifade etmek gerekir. Dindar bireylerin yükümlü olduğu ibadetlerden olan zekât ve sadaka, bu gruplar için eylem tarzlarını belirlemede önemli faaliyet alanlarıdır. Nasıl olsa yapılması gereken bir ibadet olan bu ibadetleri, yerli yerinde yapma düşüncesinde olan dindar birey için, mensubu olunan gruplar eliyle ihtiyaç olan yerlere aktarılmak suretiyle değerlendiriliyor olması, avantajlı bir tercih olarak gözükmektedir. Olayın bu veçhesi ibadetini yerine getirmek ya da iyilik yapmak isteyen için kolaylaştırıcı olmakla birlikte, para veya karşılığı olan şeyin direkt olarak ihtiyacı olana değil de aracıya veriliyor olması ibadet sahibi kimsede kuruma yönelik bir bağlılığın doğmasına, maddi ibadet ve yardımlarının tamamını aynı kanal üzerinden devam ettirmesine neden olmakta, zamanla, dini grubun da hayır sahibi kimseden beklenti içerisine girmesine neden olmakta hatta birçok dini grupta, ibadet ve hayır maksadıyla başlayan ödemelerin düzenli ödemelere dönüştürülerek icra edildiği bilinmektedir. Bilhassa maddi kaynak temini için geliştirilen sadaka uygulamaları bu yapıların rutin gelir kaynaklarına dönüşmektedir. Bu tür uygulamaların herhangi bir yaptırım gücünün olmadığı bilinse de dışlanma korkusu, önemli bir grup baskısı olarak grup üyesini etki altında bırakmaktadır. Burada ortaya çıkan risk ise dindarlık eğiliminin gruba bağlılık unsurunun gölgesi altında kalabiliyor olmasıdır. Maddi durumu uygun olsun olmasın yerine getirilen sadaka uygulaması dini bir vücutiyet olarak algılanmakta, aslında ortaya tali bir dini otorite çıktığı anlaşılmaktadır.

2. Dini Düşünceye Yön Veren Etken ve Söylemler

(1) Dini düşünceye yön veren etkenlerden ilki dini liderin şahsi konumudur. Günümüzde birbirine koşut iki süreç gözlenmekte: biri dinin teorik ve pratik içeriğinin, hümanizmin diline çevrilmesi yani tanrısallığın insanlaşması; diğeri ise, günümüz insanının konumunu belirleyen özerk bireyciliğinin içinde aşkınlığın kendini göstermesi yani insanın tanrısall-

laşmasıdır.¹⁹ Haddi zatında münzevi ve sûfi bir hayatı tercih ettiğini değerlendirdiğimiz bir dini liderin, müntesipleri tarafından ne şekilde konumlandırıldığına yakından bakmak gerekir. Her şeyden önce hangi isimle anılırsa anılsın dini lider, yaygın kanaate göre müntesipler açısından hatasız ve günahsız addedilir. O, seçilmiş kişidir. Seçimi dahi bazı grupların inanışına göre Tanrı tarafından yapılmıştır. Kişi dindarlığı ile ilgili bir uyarıya muhatap ise rüyasında ondan uyarılar ya da müjdeler alabilir. Burada dini liderin motifinin çok güçlü bir imajı vardır. Onun otoritesi sarsılmazdır. Hayatın her anında müntesiplerini takip eder. Başa gelen sıkıntıların nedeni onun gönlünü kırmakla ilgili olabilir. Dolayısıyla, belki farkında olunmadan, Peygamber hatta Tanrı konumuna çıkarılmış bu tarz bir lider şahsiyet imajının kullandığı söylem, dini söylemin ana referansı olmaya da aday olabilmektedir. Bu adaylık sürecinde etkin faaliyet üstlenen dini liderin sözleri, varsa eserleri ve belli durumlar da ortaya koyduğu eylemleri, tepkileri ve onayları, dini literatürün temel referanslarından olan sünnetin konumunu sarsmayı da göze alabilmektedir. Vaaz ve sohbetlerin konusu ayet ve hadisler yerine onun hayat hikâyeleri ile şekillenebilmektedir. Dini liderin şahsiyetinin olumlu-olumsuz tüm hayat hikâyesi yapılan akılcı yorum ve değerlendirmelerle sürekli olarak müntesipler nezdinde lidere artı değer kazandırmakta, dindara da kimlik edinmesine rol model olmaktadır.

74

OMÜİFD

(2) Felsefe tarihinde Tanrı hakkında konuşmanın sanıldığı kadar kolay olmadığı iddia edilse de²⁰ bu tür yapıların lider şahsiyetinin Tanrı'dan söz ederken kullandığı özgüven yüklü söylem tarzının, bağlıları üzerinde ona karşı duyulan güveni artırmada önemli rol üstlendiği inkâr edilemez. Şeyhin sürekli olarak Tanrı ile bazen de peygamberiyle sohbet ettiği ve hadiseleri bağlılarına aktardığı söylem tarzı bu tür grupların cazibesini artırmakta ve otoriteye değer katmaktadır. Dolayısıyla lider

¹⁹ Luc Ferry - Marcel Gauchet, *Dinden Sonra Dinsellik* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), 3. Ayrıca Tanrı'nın insanlaştırılması ve insanın tanrılaşması ile ilgili benzer bir tartışma için bkz. Mustafa Tekin, *Kutsalın Serüveni: Modern ve Postmodern Süreçte Dinin Sosyolojik Açılım İmkânı* (İstanbul: Açılım Kitap, 2003)

²⁰ Metin Yasa, *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2013), 44.

şahsiyetin kullandığı söylem tarzı bir dini grubun ortaya çıkmasında ve o dini grubun hayatiyetini sürdürmesinde en önemli faktörlerden biridir. Lider şahsiyetin naif, şefkatli, itaatkâr; ya da emredici, sert, keskin, kuralcı söylemi grup profilinin belirlenmesinde ve üye toplamada etkin rol oynamaktadır. Dini gruplara genel hatlarıyla baktığımızda kiminin peygamber devrinin giyim-kuşamını da içeren bir hayat tarzını benimsediği, kiminin Kur'an eğitimini temel aldığı, kiminin eğitim faaliyetlerinde iddialı olduğu, kiminin kötü alışkanlıkları terk ettirme konusunda müntesiplerine yardımcı olduğu, kiminin tebliğ ve irşat faaliyetlerini vazife edindiği, kimilerinin de müzik ve ibadeti birleştirdiği, toplum tarafından genel kabul görmektedir. Lider şahsiyetin ve grubun söylem ve eylem tarzı, grup faaliyetlerinin kimliğini ve vitrinini oluşturmakta, örneklerde görüldüğü gibi, grupların benimsedikleri faaliyet tarzları, beraberinde grup ile iltisaklı olmayı arzulayanlar için bir tercih sebebi olabilmektedir. Bu tür bir analiz her ne kadar daha çok fenomenolojik olarak değerlendirilse de grupların inanç sistemlerinin zamanla eylemlerine göre şekil aldığı görülmektedir.²¹ İnandığı gibi olamayan gruplar, yaşadığı gibi inanmaya başlamaktadır. Örnek olarak, belli bir zaman aralığında toplanması gereken bir hasılatın telaşesi, dindar bir hayat sürme endişesi içerisinde olan bireyin kaygılarını gidermekten önemli hale gelebilmektedir.

(3) Burada dini düşünceye yön veren diğer otoriteler, grup içerisinde bağlılıklarına göre ortaya çıkan ikincil şahsiyetlerdir. Bu kimselerin kimliğinin büyük önemi olmamakla birlikte itaatleri nedeniyle liderin söylemini birebir kullandığına inanılmakta ve belki de lidere ait olmayan bir dil geliştirse de grubun mutlak itaati sayesinde bu söylem tarzının da gruba mal edilmesi önemli bir ayrıntıdır. Zira lideri tazim amacıyla ortaya konan her söylem, lideri kutsama eğilimlerini gruba yansıtmaktadır. Grup liderleri, bu sayede ikincil otoriteler eliyle daha fazla nüfuz ve etkinlik kazanma şansı elde etmektedirler. Yine ikincil otoritelerin kişisel kaygıları ve beklentileri grup liderine aitmiş gibi sunulabilmekte, dini

²¹ Benzer bir analiz için bkz. Ali Yıldırım, "Postmodern İnsanın Tanrı Anlayışı", *PESA Sosyal Araştırmalar Dergisi II/III* (Ekim 2016): 47-54.

grup bir anda çok farklı mecralarda faaliyet gösteren bir ekonomik, sosyal, siyasal bir kuruma ya da ticari bir kuruluşa dönüşebilmektedir.

(4) Dini gruplar tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin din adına yapıldığına dair söylemin sürekli olarak hatırlatılması grup içerisindeki dini motivasyonu canlı tutmak açısından son derece önemlidir. Bu nedenle grup içerisinde meydana gelen herhangi bir meselenin çözümüne dair bir ayet veya hadis ile ilgili yoruma ihtiyaç duyulduğunda lider ve ikincil şahsiyetlerin yorumları şüphesiz doğru olarak kabul görmekte, akla aykırı olup olmaması dahi değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Grup içerisinde ortaya atılan herhangi bir talep mutlaka lidere atfedilmekte ya da öğle olduğu genel kabul görmektedir. Ölçüp tartmak, hakkında yorum yapmak, eleştirmek, şüphe duymak mümkün dahi olmamaktadır. Lider şahsiyetin bu otoriter söylemi grubu her an istediği yönde düşünmeye ve davranmaya hazır kimliklere dönüştürebilmektedir. Böylelikle lider şahsiyet dini otorite addedilmekte onunla birlikte grup içerisinde ortaya çıkan yorum ise dinin asli referansı olarak kabul edilmektedir.

76

OMÜİFD

(5) Bilindiği gibi İslam dini insana, düşünmeyi, akletmeyi, ölçüp tartmayı, önünü arkasını hesap etmeyi doğrudan veya dolaylı olarak emretmektedir.²² Ancak dini grupların mevcut yapılarının geliştirdikleri bu tarz söylemlerin grup üyelerini adeta henüz dindarlık mertebelerinin en alt düzeyinde hissettirmiş olmaları nedeniyledir ki birey, dini bir yaşam sürmeye dair asıl konulara gelebilmek için öncelikle vazifelendirildiği görevleri yerine getirmenin dolayısıyla grubun hakiki üyelerinden olabilmenin kaygılarını taşımaktadır. Büyük ölçüde tüm süreç bu şekilde devam etmekte ve birey asla ulaşamayacağı mertebelere ulaşma ihtiyakıyla grup için çalışmayı, hayatının en temel ideali olarak belirlemek durumunda kalabilmektedir. Bu niyeti taşıyan birey için, verilen görevlerin dini olup olmamasının hiçbir önemi kalmamakta, lider emrettikten ve gruba uygun olduktan sonra kendi hayat görüşüne, hukuka, ahlaka ve hatta dine muhalif dahi olsa yerine getirilmesinde hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Bu durumun çarpıklığını ortaya koymak bakımından ilginç

²² En'am 6/50, 80, 126; Secde 32/4; Kamer 54/17, 22, 32, 40.

örnekler ortaya çıkabilmektedir. Mesela grup üyesi birey, grup dışında yeri geldiğinde vahiy ve sünnete muhalif akıl yürütme faaliyetini icra edebildiği halde, lider ve ikincil şahsiyetlerin dilinde somutlaşan güya dini emirler söz konusu olduğunda hiçbir tereddüt, sorgulama ve hatta eleştiriyi kabul etmemektedir. Özetle grubun “Liderin mutlaka bir bildiği vardır.” söylemi devreye girerek eylemi derhal meşrulaştırmaktadır. Her ne kadar lider şahsiyet açıktan açığa Allah ve peygambere muhalif ya da alternatif olarak ifade edilmekten kaçınılsa ya da bu tür bir somut söyleme rastlanılmasa da fiili durum ve eğilimler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Dini grupların lider şahsiyet söylemi etrafında farkında olmadan “tanrısız bir din” yarattığı söylenebilir.²³ Zira ortaya çıkan durumda Tanrı adeta tüm yetkilerini lider şahsiyete devretmiş, O’nun otoritesine ihtiyaç kalmamıştır. Yine aynı şekilde hesap verilmesi gereken merci de dini lider olacaktır. Hatta birçok dini grupta lider şahsiyetler adına yapılan dini ritüeller rutin ibadetler olarak uygulanmaktadır.

3. Dini Düşüncenin Bağımsızlığı

Düzgün’ün ifadesiyle, “yorumlanmamış hiçbir dini tecrübe yok ise bu durumda tecrübeye dayalı olarak geliştirilen kesin ve zorunlu olan doğrudan dini bir bilgi de yok demektir, zira insan yorumu devreye girdiğinde yanlış yorum ihtimali her zaman var demektir.”²⁴ Dindarlık ile ilgili olarak esas itibarıyla hiçbir kimse belli bir dini gruba bağlanmak ya da bir tarikata girmek ve bir dini lidere bağlanmak zorunda değildir. Kişiyi, takvayı esas alarak dini hükümlere ihlasla uyması manevi kurtuluşu için yeterlidir. Diğer taraftan daha fazlasına talip olanın önüne de engel çıkarmamak gerekir.²⁵ O halde talip olunanın mahiyetini iyi bilmek ve o doğrultuda kendini hazırlamak, uyulması gereken kural ve kaidelere tabi olmak gerekir.

²³ Sekülerleşme ve Tanrısız Din hakkında detaylı bir tartışma için bkz. Abdullatif Tüzer, *Din ve Rasyonalite* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2009).

²⁴ Şaban Ali Düzgün, “Tecrübe, Dil ve Teoloji: Dini Tecrübenin Teolojik Yorumu”, *Kelam Araştırmaları* 2/1 (2004), 36.

²⁵ Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, 69.

Hem dinin etimolojik anlamı, hem de felsefi olarak geleneğin insan için ifade ettiği anlam, geleneğin büyük oranda insanlar için bir din haline gelebildiğini gösterme açısından bize ipuçları sunmaktadır.²⁶ Yukarıda bazılarını ifade etmeye çalıştığımız birçok gerekçe ile insan, dindar bir yaşam tarzını arzu edebilmekte, içine doğduğu dünyanın kendisine hazır halde sunduğu, ailevi mensubiyet, zorunlu etkileşim halinde olunan çevre ve insan doğasının en üstün yönlerinden olan metafizik dünya ile irtibat kurma merakı, onu önüne çıkan birtakım şahıs, kurum veya gruplar vasıtasıyla dindar yaşamla tanıştırmaktadır. Dolayısıyla içine doğulan dünyanın hâlihazırda dini bir geleneği mevcuttur ve birey, doğru ya da yanlış gelenek haline gelmiş dini yaşam tarzları arasında birtakım tercihler yapmak durumunda kalmaktadır. Ya mevcut dini geleneği olduğu gibi kabul ya dini yaşantıyı tamamen ret ya da doğruyu bulmak adına içine doğduğu dünyadan kısmen fedakârlık yaparak birçok sosyal baskıyı göze almak durumundadır. Aslında çelişkiye neden olan, dindar ya-

78

OMÜİFD

şam sürmenin bir tercih konusu haline gelmiş olmasıdır. Bir Tanrı'ya inanma ve O'nun kulu olarak hayat sürmenin bize teklif edilen bir seçenek olarak algılanmasıdır. İnanan için bu başlı başına hayatın ta kendisidir. Hayatın herhangi bir kesiti ya da belli bir zaman aralığı içinde dikkate alınacak bir tercih konusu değildir. Dolayısıyla inanan için Tanrı'nın emirlerinin ifası, doğru algılandıkları düzeyde, birtakım komutların zoraki yerine getirilmesinden çok akletmek kadar insani bir fonksiyonun icra edilmesi olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle dini metinlerin yorumlanması her dönemde insan için canlı, heyecan verici ve o derece çetrefilli bir çalışma alanı olmaya devam edecektir. Dindar insan için, mevcut dini grupların yorumları ufuk açıcı olarak değerlendirilmesinde istifade edilebilir olsa da bahse konu yapıların dindarlık eğilimleri esnasında ortaya koydukları ritüellerin ve bu ritüellerin sunum tarzlarının, vahyi asıl maksadından uzaklaştırma tehlikesi göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda yaygın dindarlık analizleri dinî hayatı bir şekilde baskı altına almaya yönelik çetele tutma ameliyelerinden uzak kalarak dinî

²⁶ İbrahim Keskin, *Modernizmin Kıskaçından Postmodern Dünyaya Din ve İslam* (Bursa: Sen-tez Yayıncılık, 2014), 50, 51.

hayatın karakteristikleri üzerinde düşünmeyi öncelemek durumundadır.²⁷ Elbette cemaat ve tarikat müntesiplerinin fiziksel veya psikolojik baskılarla ikna edildikleri iddia edilemez. Ancak, Sancar'ın çalışmasında da ifade edildiği üzere beyin yıkama gibi ikinci nesil ikna tekniklerini kullananların metotları ile dini cemaatlerin ikna yöntemleri arasında dik-kate değer benzerliklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada kişi, maruz kaldığı yoğun metafiziksel yüklemeye ve uyarılara bağlı olarak özgürce karar verdiğini zannetse de çoğunlukla, kendisine belletilen fikrin zorunlu ve de kararlı bir propagandacısına dönüştüğünün farkına varmaz.²⁸

Yukarıda ifade edilen birçok konu dinin tali referanslara bağlanmak suretiyle asli referanslarından ayrılma tehlikelerine dikkat çekmektedir. Toplumun, güvenlik, hukuk, eğitim, turizm, ticaret vb. birçok alanında yürütülmesi gereken iş ve işlemlerin kurallarının ve aynı şekilde hemen her kurumun kendi iç tüzükleri yönetmelikleri ve birtakım ilkelere bulunmuş, bunların yazılı kaynaklarının ve yaptırımlarının olduğu bilinmektedir. Ancak inanma ve inancını dilediği gibi yaşama özgürlüğü nedeniyle dini yaşantının yürütüleceğine dair kural ve yaptırımların toplum üzerindeki etkinliği ve yansımaları daima değişken olmuştur. Anlaşılan o ki toplumda ortaya çıkan farklı dini yapılar da bu canlı değişken eğilimleri kendi yorumları etrafında toplama konusunda büyük avantaj sahibi olmuşlardır. Diğer taraftan hemen her toplumda belli bir dini geleneğin genel kabul gördüğü ve diğer dini geleneklerle uyum içerisinde yaşamayı en azından arzu ettiği yadsınamaz. Sorun ise daha çok aynı dini gelenek içerisinde ortaya çıkan farklılıkların toplumda meydana getirdiği kargaşa ile ilgilidir. Bir bakış açısına göre bu durum dini hayatın renkliliği olarak değerlendirilse de dinin asli unsurlarından uzaklaşıp ana dini gelenek ile muhalif bir çizgiye ulaştığında bu durum kaosu da beraberinde getirebilmektedir. Örnek olarak 9. yüzyılda ortaya çıkmaya

²⁷ Subaşı, "Türkiye'de Din, Dini Toplumsalıklar ve Din Sosyolojisi", 415.

²⁸ Sancar, "Dini Cemaatlerin Üye Kazanma Stratejileri Beyin Yıkama Olarak Değerlendirilebilir mi? Kullandıkları Teolojik Argümanlar Üzerinden Eleştirel Bir Okuma", 1925.

başlayan 11. yüzyılda oluşumunu tamamlayan ve 13. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürebilen Bâtınîlik hareketi insanların inanç dünyalarında meydana getirdiği şüphe ve tahribat nedeniyle dönemin güçlü din âlimlerinden Gazzâlî'nin de reddiyeleri ile bertaraf edilmek istenmiştir. Dolayısıyla dini yaşantının uygulanmasında, sosyal kontrolün dışında etkin bir gücün varlığından söz etmek çok güç. Ancak toplumun ana dini geleneğini muhafaza eden güçlü kurum ve şahsiyetlerin varlığı mevzu bahis kaosların bertaraf edilmesinde etkin roller alabilir. Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerinin bu konudaki çabaları faydalı olabilir. Bahse konu yapılar, uzun bir dönem diyanet camiasını itibarsızlaştırma çabaları içerisinde olmuş olsalar da bu camianın, son zamanlarda gerçekleşen dönüşüm, yenilenme ve akademik gelişmelerle, bilhassa toplum nezdinde çok daha güçlü ve güvenilir bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Bu grupların bir bakıma kendi görevleri olarak addettikleri dini eğitim görevini ellerinden aldığı düşüncesiyle İmam Hatip ve İlahiyat fakültelerine yönelik menfi yaklaşımı da gittikçe anlamsız ve temelsiz bir hal almaktadır. Bu problemlere rağmen, ülkemizde kendisini sürekli olarak yenileyen diyanet camiası, değişen ve gelişen vizyonuyla ilahiyat fakülteleri ile bu her iki kurumdan ümitli olan dindar toplumun beklentileri, yanlış dini oluşumlara karşı daha sağlıklı çalışmaların yapıldığını göstermektedir

80

OMÜİFD

Sonuç

Dini grupların yorum tarzlarının dini kurumları birtakım ritüellerin icra edildiği mekanizmalara döndürmek suretiyle bir tür indirgenme sürecini besledikleri değerlendirilmektedir. Örnek olarak "sadaka vermenin" yalnızca grup içerisinde adı konmuş birtakım faaliyetlere indirgenmesi dinin iyilik anlayışı ile bağdaşmaz. İnsan genel kaide ve kuralları birtakım uygulama örnekleriyle hayatına geçirmeyi öğrenirken, aslında vahyin hedefi sadaka vermenin dolayısıyla iyiliğin, hayatın tümüne yayılmasını sağlamaktır. Keza yasaklanan fiillerin işlenmemesinin belli bir alana hasredilmesi, alan dışına çıkıldığında yasak fiillerin işlenmesinin önüne geç-

memektedir. Vahyin, dini gruplar elinde belli bazı üsluplar çerçevesinde yorumlanması sadece o üsluba terk edilmesine neden olmamalıdır.

Diğer taraftan vahyin yorumlanması, haddi zatında ihtisaslaşma gerektiren bir mesele olması yönüyle de hakkında herkesin her tür yorum yapabileceği bir bilgi alanı olarak değerlendirilmemesi gerekir. Bu nedenle dindar birey için vahyi anlamamak dine ne kadar uzak olmaksızın onu yanlış anlamak ondan daha da uzaklaşmak olarak değerlendirilmeli, önce akli değerlendirmeye tabi tutulduktan sonra dönemin muteber kurumları referans alınmalıdır.

Son olarak dile getirmek istediğimiz nokta dini düşüncenin bağımsız gelişimi Gazzâlî'nin de üzerinde durduğu imanın tahkik boyutuyla ilgilidir. Bir lider etrafında şekillenen cemaat söylemi öncelikle ibadet meselelerinde sonra da ahlaki konularda alışkanlıklarla dolu bir rutinin oluşmasına neden olmaktadır. Akabinde bu durum inananın, iman meselelerinin taklit boyutunu aşmasına engel olmaktadır. Adeta bildirilen görevleri yerine getiren ancak inandığı Tanrı ile resmi bir ilişkinin ötesine geçemeyen dolayısıyla varlığını, tecrübesini ve ahlaki durumunu sorgulayamayan bir mümin profili ortaya çıkmaktadır. Bu iman edenin dini düşüncesinin bağımsızlığını elinden almaktadır. Bireysel sorumluluğu talep eden dinin gayesinin yerine gelmesinin de önüne geçmektedir.

Kaynakça

- Aristoteles, *Yorum Üzerine*. Ankara: İmge Kitabevi, 2018.
- Arslantürk, Zeki. "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri". *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri (İstanbul-Üsküdar, 25-26 Aralık 2004)*. Ed. Hayati Hökelekli. 239-257. Bursa: Kurav Yayınları, 2006.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Dini Gruplaşmanın Doğası: Kişilikler, Zihniyetler, Cemaatler, Mezhepler". *İlahiyat Akademi Dergisi 5* (2017): 37-57.
- Düzgün, Şaban Ali. "Tecrübe, Dil ve Teoloji: Dini Tecrübenin Teolojik Yorumu". *Kelam Araştırmaları 2/1* (2004): 27-46.
- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid. *Söylem ve Yorum*. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Ferry, Luc - Gauchet, Marcel. *Dinden Sonra Dinsellik*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.

- Keskin, İbrahim. *Modernizmin Kıskaçından Postmodern Dünyaya Din ve İslam*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Köse, Ali. *Milenyum Tarikatları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Köse, Ali. "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2015): 5-27.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009):1-26.
- Paden, William E. *Kutsalın Yorumu*. Trc. Abdurrahman Kurt. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2008.
- Sancar, Faruk. "Dini Cemaatlerin Üye Kazanma Stratejileri Beyin Yıkama Olarak Değerlendirilebilir mi? Kullandıkları Teolojik Argümanlar Üzerinden Eleştirel Bir Okuma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* IX/42 (2016): 1915-1927.
- Subaşı, Necdet. "Türkiye'de Din, Dini Toplumsallıklar ve Din Sosyolojisi". *Sosyoloji Konferansları* 52 (2015-2): 391-418.
- Tekin, Mustafa. *Kutsalın Serüveni*. İstanbul: Açılım Kitap, 2003.
- Tüzer, Abdullatif. *Din ve Rasyonalite*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2009.
- 82 Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- OMÜİFD Yasa, Metin. *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Ali. "Postmodern İnsanın Tanrı Anlayışı". *PESA Sosyal Araştırmalar Dergisi* III/III (Ekim 2016): 47-54.

